

УДК 323.1

К. М. Вітман

КОНФЛІКТНІСТЬ ЕТНІЧНОСТІ ЯК ЗАГРОЗА ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Поняття етнополітичної стабільності відносно нещодавно з'явилося у вітчизняній етнополітології в контексті теоретичних напрацювань етноконфліктології, формування теорії етнонаціональної або етнополітичної безпеки та вирішення практичних питань забезпечення злагоди та стабільності у сфері етнонаціональних відносин України. Відтак, ступінь наукової розробки поняття визначається переважно ступенем розробки етнополітичної проблематики в Україні в цілому. Однак цілісні наукові дослідження, присвячені феномену етнополітичної стабільності, почали з'являтися на пострадянському просторі відносно недавно в контексті осмислення конфліктогенного потенціалу етнічності.

В ході вивчення етнічності етнополітологи, етносоціологи та етнопсихологи дійшли висновку, що етнічність сама по собі є потужним конфліктогенним чинником. Цю особливість помітили ще дослідники примордіалістського напрямку: Е. Шилз, Е. Сміт, М. Новак, Л. Гумільов, які розглядали етнічність як об'єктивну складову людської природи, як біологічний зв'язок людини з етнічною спільнотою. Етнічні відмінності, етнічна свідомість, розуміння того, що «ми такі, а вони інші» [1], обстоювання інтересів своєї етногрупи призводять до конфлікту етнічних ідентичностей в міжетнічній взаємодії.

Досить часто етнічний конфлікт виникає під дією чинників поза-етнічної природи: соціальних, економічних, політичних. Тому неодноразово здійснювалися спроби розглядати етнічний конфлікт виключно як соціальний, однак вони повно не відображали структуру, причини та зміст конфлікту за участю етнічного фактора, а відтак не могли стати основою для напрацювання ефективних стратегій його врегулювання. З іншого боку, врахування складного, багатовимірного феномена етнічності ускладнювало пошук політичних і правових механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів.

В російській етноконфліктології спостерігаються активніші, ніж в українській, спроби розмежувати соціально-політичні конфлікти та конфлікти за участю етнічного фактора. Останні наділяються низкою особливостей:

- етнополітичні конфлікти найчастіше мають статусну природу й відбуваються навколо зміни статусу тієї або іншої етнічної групи;

- це більшою мірою конфлікти ідентичностей, аніж конфлікти інтересів (нові учасники частіше стають на сторону, з якою себе ідентифікують, їх позиція щодо конфліктного питання є здебільшого вторинною);

- поведінка учасників в етнополітичних конфліктах ірраціональна з огляду на високу емоційність поведінки;

- для них характерне домінування деструктивного початку над конструктивним (заворушення, теракти);

- етнополітичні конфлікти багатфакторні (причини їх виникнення полягають не лише в обмеженні культурних прав меншин, але й незадоволенні рівнем економічного розвитку регіону компактного проживання національної меншини);

- етнічність може маскувати політичну боротьбу між елітами держави [2]).

Останнє положення підтверджується тлумаченням етнічності в теоріях інструменталізму та конструктивізму. В межах інструменталізму будь-яка активність етнічних груп розглядається як цілеспрямована діяльність етнічних еліт у боротьбі за владу й привілеї. За відсутності необхідних передумов навіть політичні еліти можуть запустити процес актуалізації етнічної належності. Щоб здобути владу для реалізації власних політичних цілей, не обов'язково претендувати на неї демократичним способом на загальнонаціональному рівні. Можна здобути владу у створеній автономії або державі внаслідок пробудження етнічної свідомості національної меншини. Етнічні еліти спочатку звертаються до традицій, звичаїв, мови, популяризують їх, вказують на важливість етнічних ідентитетів [3]. Етнічність починає виконувати роль механізму інтеграції групи, формування її з представників, що усвідомлюють свою пов'язаність загальною історією, культурою, спільними інтересами і потребами. Члени етнічної групи починають усвідомлювати свої, відмінні від більшості інтереси та вимагати їх задоволення.

Політичні еліти інколи очолюють процес формування окремої етнічної належності, інколи запускають його як політичний проект. Відповідно до теорії конструктивізму, етнічність не є чимось наперед заданим, вона є результатом творення, в ході якого інтерпретуються відмінності між етносами. Фактично у конструктивізмі етнічність постає процесом конструювання уявних спільнот, який ґрунтується на усвідомленні об'єктивного зв'язку між членами спільноти. Це зв'язно репрезентують етнічні характеристики: єдина культура (мова, звичаї, релігія), спільне походження, історичне минуле. З теорії конструктивізму випливає, що

етнічність взагалі може бути сконструйована штучно на основі певних об'єктивних або вигаданих ознак (етнічних маркерів), нав'язаних певній групі осіб.

Конфліктність сконструйованої етнічності задається постійним переконанням (в першу чергу через ЗМІ) представників уявної спільноти в об'єктивній інакшості, відмінності етногрупи від титульної нації або інших національних меншин за допомогою певних ознак (уявних або вигаданих). Відмінність етнічної ідентичності означає відмінність цілей та інтересів етногрупи від цілей титульної нації. Певні елементи конструювання етнічності простежуються в Україні на прикладі політизації етнічної належності русинської етнографічної групи. Її лідери апелюють до того, як різоче русинська мова відрізняється від української, яку давню та славетну історію мають русини, яка майже не має нічого спільного з українською історією. Тобто формують набір етнічних маркерів, які максимально віддаляють етногрупу від української нації.

Сконструйована політичними елітами етнічність набуває типових для будь-якої етнічності ознак. Як стверджують представники конструктивістського напрямку: немає значення реальна етнічність чи сконструйована, головне, що вона стає об'єктивною реальністю для членів конкретної етнічної групи у процесі цілеспрямованого впливу на них [4]. Російський етнопсихолог Г. Солдатова у своїх працях виокремлює такі ознаки етнічності:

- консервативність, етнічність завжди звернена до минулого (міфів, історії, героїчних здобутків, боротьби за незалежність);
- здатна мобілізувати сили і ресурси індивіда й групи, особливо у випадках загрози етнічній належності, виживанню етносу;
- стимулює солідарність і групову згуртованість;
- потенційно конфліктна, оскільки механізм її функціонування ґрунтується на принципі протиставлення «ми» й «вони» (чим актуальнішою для групи є етнічність);
- емоційна, гостро і непередбачувано реагує на зовнішній вплив;
- оскільки етнічність може бути актуалізована під зовнішнім впливом, отже, етнічність керована [5].

Російський етнополітолог В. Аксент'єв наголошував на важливості виявлення значущості етнічної складової у конфліктах між етногрупами. «В будь-якому конфлікті, в якому є етнічний компонент, переплітаються економічні, соціальні та інші лінії суперництва, мотиви участі у таких конфліктах будуть різними для різних прошарків етнічних груп. Оскільки соціальні конфлікти у сучасному світі мають багатofакторну природу, навряд чи правомірно говорити про етнічний конфлікт «в чистому вигляді» [6]. Дослідник пропонує використовувати як своєрідний маркер ідентифікацію щонайменше однієї зі сторін конфлікту — себе або противника в етнічних категоріях: «Якщо етнічний компонент є домінуючим, то хоча б одна зі сторін позначить себе або суперника в етнічних термінах (ми росіяни, вони чеченці, абхазці)». При цьому,

стверджує В. Аксентьев, особливо важливо зафіксувати те, як ідентифікують один одного пересічні учасники конфлікту, які не намагаються з політичною метою закамуюфлювати його суть [6]. Якщо вони в першу чергу ідентифікують себе як представників певної етнічної спільноти, то етнічний фактор у такому конфлікті домінуватиме над іншими. Відтак, в ході забезпечення етнополітичної стабільності у державі, в ході врегулювання подібних конфліктів необхідно виходити з урахування цієї особливості.

Відповідно до теорії різних типів етнічності російського соціолога Л. Дробіжевої, предметом аналізу будь-якої конфліктної взаємодії груп, в якій з'являється натяк на фігурування етнічного фактора, має бути аналіз стану етнічності. Дослідниця у своїх працях виділяє три різновиди етнічності: етнічний спокій, актуалізована та політизована етнічність [7]. У стані етнічного спокою етнічної групи більшість її представників не переймаються проблемами, пов'язаними із соціальним статусом, політичним, економічним становищем, можливостями культурного розвитку етнічної групи. Ці питання перебувають на периферії інтересів групи. В умовах соціально-економічної нерівності, проявів дискримінації за ознакою етнічної належності, невирішення проблем нормального функціонування етносу відбувається актуалізація етнічності.

Політизація етнічності розпочинається з усвідомлення елітою або ядром етносу того, що досягти покращення свого соціального, економічного становища або створення умов для етнокультурного розвитку можна лише за допомогою політичних засобів. Політичні еліти починають переконувати інших представників етногрупи у тому, що вирішити свої економічні, соціальні, культурні та інші проблеми вони зможуть, тільки висунувши ультиматум владі титульного етносу: змінити політичний статус (з етногрупи до національної меншини, з національної меншини до державотворчої нації), розширити представництво в системі влади (шляхом запровадження механізмів квотування) і управління, набути територіальної або екстериторіальної автономії. Як правило, в процесі політизації етнічності політичні еліти апелюють до дискримінованого становища етносу у державі. Тому й вимагають автономного статусу, збільшення фінансування або запровадження етнічного квотування для вирівнювання становища меншини у державі поряд з титульною більшістю.

За інформацією українського етнополітолога В. Картунова, 90 % конфліктів у державі за участю етнічного фактора виникають між більшістю та національними меншинами, незадоволеними своїм поточним становищем у державі, статусом, представництвом у владі, участю у процесі прийняття рішень [8]. Для підтримання етнополітичної стабільності держава змушена в процесі здійснення етнонаціональної політики гнучко реагувати на запити та вимоги національних меншин, запобігаючи процесу актуалізації та політизації етнічності, зважаючи на її конфліктогенний потенціал.

Етнополітологи закликають не перебільшувати значення соціально-економічних факторів у конфліктних ситуаціях між етногрупами. Абсолютна більшість з них не виникла б, якби на економічні, соціальні, політичні, територіальні причини не нашаровувався етнічний фактор. Водночас міжетнічні конфлікти, підсилені цілим комплексом економічних, соціальних, релігійних і культурних проблем, мають тенденцію до переростання у політичні конфлікти, набуваючи статусу етнополітичних. Будь-які конфлікти за участю етнічного фактора несуть у собі загрозу етнополітичній стабільності та етнополітичній безпеці, оскільки демонструють стійку тенденцію до переростання в етнополітичні.

В етнополітичному конфлікті конфронтуючі групи, діючи політичними методами, поляризують свою позицію за етнічною ознакою. Етнополітичний конфлікт — це різновид етнічного конфлікту, пов'язаний з політизацією етнічної належності. Зокрема, російський етнополітолог А. Аклаєв дає визначення етнополітичного конфлікту як зіткнення суб'єктів політики в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси й цінності, пов'язані з досягненням або перерозподілом політичної влади, визначенням її символів, а також групового політичного статусу й пріоритетів державної політики, в якому етнічні відмінності стають принципом політичної мобілізації, і принаймні одним із суб'єктів є етнічна група [9].

Конфлікт за участю етнічного фактора може набути загрозливих для існування держави форм завдяки великому емоційному потенціалу етнічності, ірраціональності поведінки сторін, що конфліктують, та можливості швидкої консолідації всіх соціальних груп певного етносу за етнічною ознакою. Найбільша загроза держави з боку етнополітичного конфлікту полягає у тому, що він може призвести до її дезінтеграції. Найчастіше невдоволена національна меншина, яка провокує конфлікт, звертається за допомогою до етнічної батьківщини, яка стає на її захист. Відтак у етнополітичний конфлікт втягуються сусідні держави.

Найвдалішою ілюстрацією цього положення є Нагірно-Карабаський конфлікт. Підтримка Вірменією вірменської меншини в нагірно-карабаському регіоні, який територіально належав до Азербайджану, вилилася у війну між обома державами. Гострі етнополітичні та етнотериторіальні конфлікти провокують розвиток дезінтеграційних тенденцій навіть без участі у них сусідніх держав. Будь-яка держава, втягнена у внутрішні або зовнішні етнополітичні конфлікти, втрачає свої позиції на міжнародній арені. Відтак, держави, зацікавлені у недопущенні конфліктів за участю етнічного фактора, підтримують етнополітичну стабільність за допомогою механізмів та заходів, окреслених принципами етнонаціональної політики.

Етнополітична стабільність сучасних держав великою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму, інтег-

рації мігрантів. Адже навіть поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше ніж однієї етнопільноти, в межах однієї держави означає можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами нерівності.

Історія містить безліч прикладів, як, нейтралізуючи конфліктогенний потенціал етнічності — намагаючись запобігти виникненню конфліктів за участю етнічного фактора, держава розпочинала боротьбу з поліетнічністю свого національного складу. А. Кіссе виокремив такі групи механізмів взаємодії держави з іноетнічним населенням. До насильницьких механізмів зараховуються історичні несприятливі для сучасного світу геноцид, етнотерор, депортації, етнічні чистки. Прикладом етнічної чистки може слугувати операція «Вісла», здійснена Польщею у 1947 році. Метою операції було розпорошення і ослаблення української національної меншини. Операція полягала у депортації українців з етнічних територій проживання: Лемківщини, Підляшшя і Холмщини на захід та північ Польщі. Там вони втратили зв'язок з Україною та між собою і швидко асимілювалися.

До демократичних або консенсусних механізмів належать інтеграція національних меншин, надання їм національно-культурної автономії, територіальної автономії або запровадження федеративного устрою. До примусових — насильницька асиміляція, домінування титульної нації у всіх сферах життя держави, що спонукає представників меншин змінювати свою національну належність [10]. Останні механізми практикуються етнонаціональною політикою Азербайджану, яка полягає у відмові національним меншинам у реалізації їх прав шляхом примусової інтеграції в азербайджанську націю. Неофіційно оголошені потенційно загрозливими для етнополітичної безпеки та територіальної цілісності лезгінців та аварців мають дуже обмежені можливості для реалізації своїх етнокультурних прав в Азербайджані.

Таким чином держави перехідного періоду інколи надають перевагу політиці моноетнізації держави, вдаючись до примусових, недемократичних засобів зменшення кількості представників меншин на своїй території. При цьому на офіційному рівні констатується моноетнічність держави як довершений факт. Тому державою проводиться етнонаціональна політика, спрямована у першу чергу на задоволення потреб нації, а не меншин, оскільки їм відмовляється у самому факті перебування на території держави. Послугуючись моноетнічністю як аргументом, влада відмовляється приймати законодавчу базу захисту прав меншин та ратифікувати відповідні міжнародні документи. Таку стратегію обрав Казахстан, констатуючи тенденцію моноетнізації держави, тобто досягнення в перспективі казахською нацією 90% та більше населення держави. І це при тому, що напередодні здобуття незалежності державою, під час перепису 1989 року, титульна нація навіть не становила більшості — 40,1%. Частина національних меншин, в першу чергу ро-

сійськомовних, була змушена залишити Казахстан, інша частина асимілювалася.

Російські дослідники погоджуються з тим, що поліетнічні держави, такі як Росія, є поживним ґрунтом для виникнення етнічних конфліктів. Як стверджує Р. Бурцева, між різними етнічними групами в російському суспільстві дотепер існує величезна дистанція, що є причиною численних суперечностей. Відокремлення деяких етнічних груп в етнокультурні співтовариства, їх партикуляризація наражають на небезпеку цілісність держави. Ріст етнічної напруженості й загострення міжетнічних відносин, загрожуючи етнополітичній стабільності, стимулюють дезінтеграційні тенденції [11]. Однак Росія своєю етнонаціональною політикою демонструє, що не збирається жертвувати етнічним різноманіттям на користь етнополітичної стабільності.

В окремих пострадянських державах, на зразок Казахстану, Азербайджану, склалося хибне уявлення про ефективність недемократичних засобів нейтралізації конфліктогенної дії етнічного фактора, які полягають у асиміляції та інших механізмах тиску на представників національних меншин. Адже їх ефективність безперспективна. Поліетнічність слід трактувати не як загрозу, а як основу збереження етнополітичної стабільності, запоруку міжетнічного миру та злагоди. Гарантована державою кожному громадянину, незалежно від його етнічної належності, можливість реалізовувати свої права є найкращим запобіжником актуалізації конфліктогенної природи етнічності.

Л і т е р а т у р а

1. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы / Л. Н. Гумилев. — М., 1993. — С. 294.
2. Политическая конфликтология / [под ред. С. Ланцова]. — СПб.: Питер, 2008. — С. 27.
3. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2. — С. 25.
4. Арбеніна В. І. Етнічність як предмет соціологічного аналізу [Електронний ресурс] / В. І. Арбеніна. — Режим доступу: www.sociology.kharkov.ua/docs/chten_O/1arbenina/doc.
5. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. — М.: Смысл, 1998. — С. 200.
6. Авксентьев В. А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы / В. А. Авксентьев. — Ставрополь, 2001. — С. 113.
7. Этносоциология / Ю. В. Арутюнян, Л. Н. Дробизева, А. А. Сусоколов. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 84.
8. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посіб.] / О. В. Картунов. — К.: Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. — С. 125.
9. Аклаев А. Р. Этнополитическая конфликтология / А. Р. Аклаев. — М.: Дело АНХ, 2008. — С. 34.
10. Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: [монографія] / А. І. Кіссе. — К.: Логос, 2006. — С. 76.
11. Бурцева Р. В. Проблемное поле современной этнополитологии / Р. В. Бурцева // Без темы. — 2006. — № 1. — С. 42.

А н о т а ц і я

***Vitman K. M.* Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави. — Стаття.**

Розглядається феномен етнічності, аналізується його конфліктогенна природа як потенційна загроза порушення етнополітичної стабільності держави. Вивчаються спроби постсоціалістичних держав нейтралізувати дію етнічного чинника.

Ключові слова: етнічність, етнополітична стабільність, етнічний конфлікт, національна меншина.

А н н о т а ц и я

***Vitman K. H.* Конфликтность этничности как угроза этнополитической стабильности государства. — Статья.**

Изучается феномен этничности, анализируется его конфликтотенная природа как потенциальная угроза нарушения этнополитической стабильности государства. Изучаются попытки постсоциалистических государств нейтрализовать действие этнического фактора.

Ключевые слова: этничность, этнополитическая стабильность, этнический конфликт, национальное меньшинство.

S u m m a r y

***Vitman K. M.* Conflict of ethnicity as threat to ethnopolitical stability of the state. — Article.**

Ethnicity phenomenon is studied, its conflict essence as potential threat to ethnopolitical stability of the state is analyzed. Postsoviet states attempts to neutralize ethnic factor effect are studied.

Keywords: ethnicity, ethnopolitical stability, ethnic conflict, national minority.